

Elektroničko nasilje među djecom i mladima

Andrija Vrhovnik

Filozofski fakultet u Zagrebu

Odsjek za psihologiju

ORCID: [0000-0003-1352-4818](https://orcid.org/0000-0003-1352-4818)

Sažetak

Ključne riječi:
elektroničko nasilje;
vršnjačko nasilje;
rizični faktori

Pojava novih oblika tehnologije donijela je novi način zlostavljanja među djecom i mladima poznat kao elektroničko nasilje. U ovom radu prikazan je pregled istraživanja na temu elektroničkog vršnjačkog nasilja s fokusom na različite zaštitne i rizične čimbenike, posljedice te programe prevencije i intervencije. Radi se o relativno novoj pojavi koja je ušla u fokus istraživača tek u posljednjih 20-ak godina. Ono dijeli mnoge sličnosti s tradicionalnim vršnjačkim nasiljem zbog čega traje debata oko toga predstavlja li elektroničko nasilje zasebnu pojavu ili je tek podvrsta tradicionalnog vršnjačkog nasilja. Različiti faktori utječu na pojavnost elektroničkog nasilja, od individualnih poput dobi i roda, preko obiteljskih do okolinskih, no kao najbolji pretkazatelj pokazalo se sudjelovanje u tradicionalnom vršnjačkom nasilju. Posljedice su elektroničkog nasilja široke i utječu na mnoge aspekte života, od mentalnog zdravlja do školskog uspjeha. Programi prevencije trebaju se fokusirati na prepoznavanje rizičnih faktora nasilja, prije svega onih vezanih uz tradicionalno nasilje.

Abstract

Key words:
cyberbullying;
bullying;
risk factors

Development of new technologies has brought about a new type of bullying, known as cyberbullying. It is a fairly novel phenomenon which has only been studied for the past twenty years. Due to sharing many similarities with traditional forms of bullying, there is an ongoing debate concerning the difference between cyberbullying and bullying. Some researchers claim it is just another type of bullying, while others perceive it as a separate phenomenon. There are various factors influencing the occurrence of cyberbullying, such as age, gender, peers or family, but the most prominent one is participation in traditional bullying. Consequences of cyberbullying are broad and well documented, ranging from deteriorated mental health to school issues. Prevention programs should be focused on recognizing different risk factors leading to cyberbullying with participation in bullying being the most important one.

Početak 21. stoljeća u najvećoj je mjeri okarakteriziran procesom digitalne revolucije, čiji začetak seže u davnu 1947. godinu kada je izumom tranzistora učinjen jedan od najznačajnijih iskoraka u ljudskoj povijesti. Digitalna revolucija donijela nam je nezamislivu brzinu prijenosa ogromne količine informacija putem Interneta i različitih drugih vrsta informacijsko – komunikacijske tehnologije neovisno o udaljenosti. Osim tehnološkog napretka, Internet je promijenio način funkcioniranja društva. Zamjetna je sve veća ovisnost o tehnologiji kao i velika čestina njezine upotrebe u svakodnevnom životu. To se ponajviše tiče mlađih generacija koje su odrastale paralelno s napretkom tehnologije. Prema Eurostatu (2018), u Europskoj Uniji u prosjeku 87% ljudi koristi Internet, od toga većinom mlađe dobne skupine. Digitalno doba iznjedrilo je novi oblik pismenosti koji uključuje uspješno korištenje tehnologije i prilagodbu na njezin eksponencijalni razvoj. Starije generacije uglavnom kaskaju za tehnološkim promjenama, što otvara mogućnost mlađim generacijama, prije svega djeci, njezino neometano korištenje bez ikakvog nadzora. Upravo je to čest predmet interesa u medijima koji osim koristi ističu i negativnu stranu informacijsko – komunikacijske tehnologije pozivajući na oprez i brigu roditelja. Jedna je od glavnih svrha tehnologije stvoriti okruženje koje potiče učenje i približava djecu novim idejama kako bi oni proširili svoje poglede (Beran i Li, 2008). S jedne strane, široka dostupnost Interneta donijela je značajnu socijalnu, obrazovnu i ekonomsku korist mladima, no s druge strane, omogućila je pojavu elektroničkog nasilja (eng. cyberbullying).

Elektroničko nasilje i zlostavljanje – cyberbullying

Elektroničko nasilje i zlostavljanje globalni su fenomeni koji u stopu prate razvoj tehnologije, a većinom su posredovani Internetom i pametnim telefonima. Nasilje, neovisno o obliku, ostavlja vrlo ozbiljne posljedice na žrtvu, a one se zadržavaju i kasnije u njenom životu. Žrtve nerijetko izvještavaju o negativnim emocijama i depresiji u odrasloj dobi koje su povezane s doživljenim nasiljem i zlostavljanjem u djetinjstvu (Beltrán – Catalán, Zych, i Ortega – Ruiz, 2015). Veliki broj djece doživljava neki oblik agresivnog ponašanja u vršnjačkim odnosima, no pojava modernih komunikacija omogućila je da se zlostavljanje među vršnjacima dodatno proširi na širok spektar digitalnih medija. U literaturi postoje različite definicije i opisi elektroničkog nasilja, što nije začuđujuće s obzirom na to da se radi o novijoj pojavi, srodnoj tradicionalnom obliku vršnjačkog nasilja, koja nasilnicima daje oruđe da zlostavljaju svoje žrtve elektroničkim putem. Važno je da se znanstvena zajednica složi oko definicije elektroničkog nasilja kako bi se olakšala buduća istraživanja na tom području te, uz društveni konsenzus, donijele pravne mjere za zaštitu žrtava. Općenito, elektroničko nasilje predstavlja namjerno štetno i agresivno ponašanje putem elektroničkih uređaja, a karakterizira ga smanjena mogućnost žrtve da se obrani (Beltrán – Catalán, Zych, Ortega – Ruiz i Llorent, 2018). Barlett i Fennel (2018) opširnije ga definiraju kao svako ponašanje putem elektroničkih ili digitalnih medija koje vrše pojedinci ili grupa ljudi koja opetovano šalje uvredljive i nasilne poruke s ciljem izazivanja štete ili nelagode kod drugih. Uz to, ističu da se ono može pojaviti u različitim medijskim formatima, uključujući elektroničku poštu, poruke, online platforme za komunikaciju (blogovi, chat sobe itd.) i društvene mreže. Nedavna meta-analiza istraživanja na temu elektroničkog nasilja među mladima, autora Kowalski, Giumetti, Schroeder i Lattanner (2014) sažima prethodne definicije i predlaže četiri glave komponente koje čine elektroničko nasilje. Te komponente su: (a) namjerno agresivno ponašanje koje karakterizira (b) ponavljanje, (c) nejednakost nasilnika i žrtve u pogledu moći te (d) odvijanje putem elektroničkih tehnologija. Jasno je da se radi o društvenom problemu svjetskih

proporcija upravo zbog prirode medija putem kojeg se ono odvija. Primijećene su različite vrste elektroničkog nasilja, od uhođenja do vrijeđanja. Beran i Li (2008) navode sedam tipičnih vrsta elektroničkog nasilja. Jedna od njih je vrijeđanje (1), odnosno slanje ljutih, nepristojnih i vulgarnih poruka o nekoj osobi u online okruženju. Elektroničko uznemiravanje (2) uključuje opetovano slanje uvredljivih poruka. Zatim slijedi uhođenje u online prostoru (3) kada se prate aktivnosti pojedine osobe te joj se u nekim slučajevima šalju poruke prijetnje i zastrašivanja. Klevetanje (4) se odnosi na situacije u kojima zlostavljač piše neistinite poruke o žrtvi koje joj uzrokuju štetu, prije svega njezinu ugledu i položaju u socijalnoj grupi. Javlja se i maskiranje (5) kao teži oblik zlostavljanja, s obzirom na to da ono podrazumijeva pretvaranje da smo netko drugi kako bismo obmanuli i zavarali druge ili učinili da osoba za koju se izdajemo ispadne loša. Sljedeća vrsta elektroničkog zlostavljanja je izlaganje osjetljivog, osobnog ili sramotnog sadržaja o nekoj osobi (6). To mogu biti informacije, slike ili video zapisi. Isključivanje (7) je posljednji tip elektroničkog nasilja koji navode Beran i Li (2008). Ono opisuje ponašanje izoliranja i isključivanja osobe iz online grupe. Svaki od ovih tipova elektroničkog nasilja može biti vrlo štetan po žrtvu i može utjecati na njezino psihičko zdravlje, prilagodbu, javnu sliku, pa čak i na njezine financije. Što se tiče učestalosti oblika elektroničkog nasilja, Buljan Flander, Dugić i Handabaka (2015) na uzorku zagrebačkih gimnazijalaca potvrdile su nalaze prijašnjih istraživanja koji pokazuju kako je slanje i primanje uvredljivih poruka te ogovaranje i širenje laži najzastupljeniji oblik elektroničkog nasilja.

Budući da se radi o relativno novijoj pojavi, puna pažnja elektroničkom nasilju tek se počinje davati u obliku različitih istraživanja njegove pojave, prirode te faktora koji na njega utječu. Roditelji spremno kupuju svojoj djeci pametne telefone kako bi ona bila sigurnija, kako bi im se mogla javiti ili kako bi imala nešto što imaju i „sva druga djeca“. Sve ranija dob posjedovanja mobitela i njihovo nošenje u školu povećava rizik zlorabotrebne tehnologije za zlostavljanje vršnjaka koje može negativno utjecati na niz faktora, od školskog uspjeha do psihičkog zdravlja (Beran i Li, 2008). Zasigurno se možemo složiti s tvrdnjom Patterson, Closson i Patry (2018) da se radi o ozbiljnoj prijetnji i rastućem problemu, pogotovo zbog sve bržeg razvoja tehnologije, kojem još uvijek nije posvećena potrebna pažnja.

Sličnosti i razlike elektroničkog i tradicionalnog vršnjačkog nasilja

Agresivno ponašanje predmet je interesa brojnih istraživača već dugi niz godina. Dugotrajna je debata oko toga radi li se o urođenom ili naučenom ponašanju. Tipično se agresija određuje kao fizička ili verbalna namjera da se povrijedi druga osoba na psihičkoj ili fizičkoj razini (Aronson, Wilson i Akert, 2005). Postoje različita gledišta koja nude objašnjenje agresije, od bioloških teorija i situacijsko – reakcijskih teorija preko socijalnog učenja do suvremenih modela agresivnosti (Aronson, Wilson i Akert, 2005). Nasilje među vršnjacima tijekom adolescencije svjetski je problem javnog zdravlja (Zaborskis, Ilionsky, Tesler i Heinz, 2018). Usprkos tome što postoje brojne zemlje u kojima razina nasilja opada, u nekima se bilježi porast. Faktor koji doprinosi porastu zasigurno je i pojava novog oblika zlostavljanja putem elektroničkih medija. Nasilje je agresivno ponašanje koje je proučavano već četrdeset godina, a definira se kao namjerna, ponavljajuća, dugotrajna i neopravdana agresija koja krši moralne vrijednosti (Beltrán-Catalán i sur., 2018). Među djecom i mladima nasilje je tradicionalno vezano uz školsko okruženje. Beran i Li (2008) navode da je vršnjačko

nasilje u školama već 70-ih ušlo u fokus istraživača, dok elektroničkog nasilja postajemo svjesni tek početkom 21. stoljeća. Vršnjačko nasilje obično se odvija ispred publike ostalih vršnjaka u školi ili njenoj okolini. Ono se uobičajeno povezuje s fizičkim oblicima uznemiravanja, no istraživači smatraju da takvim nasiljem možemo smatrati i bilo kakvo drugo ponovljeno izlaganje različitim namjernim negativnim postupcima drugih učenika s ciljem izazivanja povrede ili nelagode drugoj osobi (Beran i Li, 2008). Postoje brojni oblici ovakvih postupaka, a neki od njih su udaranje, guranje, držanje, vulgarne gestikulacije, prijetnje, ponižavanje, degradiranje, zadirkivanje, provociranje i manipuliranje. Žrtve nasilja najčešće se ne mogu same braniti s obzirom na to da su u podređenom položaju u odnosu na nasilnika. Garaigortdobil i Martínez-Valderrey (2015) navode da nasilje ima teške i destruktivne posljedice po žrtvu, kako fizičke tako i psihičke. Kada se ono pojavi u ranoj dobi, posljedice su još i teže. Svako dijete ili adolescent koji je žrtva ili svjedok nasilja, osim patnje koju doživljava zbog bolnog iskustva, internalizira takvo ponašanje pomoću čega uči mehanizme nasilnog ponašanja. Rezultat toga može biti iskrivljena slika o opasnom svijetu u kojemu najjači opstaje. Promatrači također mogu snositi indirektne posljedice, tako da iz iskustva promatranja nasilja nauče da je najbolji način njegova izbjegavanja zapravo potpora nasilniku i stajanje na njegovu stranu (Garaigortdobil i Martínez-Valderrey, 2015). S druge strane, nasilnici dobivaju potkrepljenje za svoje nasilno ponašanje tako što dobivaju različite koristi od njega. To može biti pažnja, rastuća popularnost, tjeranje drugih da rade umjesto njih ili čak financijska korist. Na taj način nasilnici uče da je nasilje učinkovit način postizanja vlastitih ciljeva. Očito je da najveću štetu snose žrtve, no vršnjačko nasilje šteti svim sudionicima, direktno ili indirektno. Svi uključeni u situacije zlostavljanja, neovisno o njihovoj ulozi, pod većim su rizikom da budu manje psihosocijalno prilagođeni ili da razviju psihopatološke poremećaje u adolescenciji ili odraslosti (Garaigortdobil i Martínez-Valderrey, 2015).

Možemo primijetiti da se definicije tradicionalnog i elektroničkog nasilja razlikuju jedino prema mediju putem kojeg se odvijaju. Tradicionalno nasilje vrši se licem u lice, dok se elektroničko odvija putem različitih oblika informacijsko-komunikacijske tehnologije. Upravo je to razlog rasprave oko toga je li elektroničko vršnjačko nasilje samo novi oblik tradicionalnog vršnjačkog nasilja i zlostavljanja, tj. njegova varijacija, ili se pak radi o sasvim novom i različitom fenomenu. Istraživači se po ovom pitanju značajno razlikuju. Sve većim brojem istraživanja na tu temu primjetan je trend tretiranja elektroničkog nasilja kao zasebnog i jedinstvenog fenomena, uz napomenu kako se intervencije i prevencije trebaju fokusirati na tradicionalno nasilje. Razlikovanju tradicionalnog nasilja i elektroničkog nasilja ne idu u prilog nalazi brojnih istraživanja o njihovoj visokoj povezanosti te činjenici da ih vrše isti vršnjaci u školi (Beltrán-Catalán i sur., 2018; Beran i Li, 2008; Del Rey, Elipe i Ortega-Ruiz, 2012; Modecki, Minchin, Harbaugh, Guerra i Runions, 2014; Wolke, Lee i Guy, 2017). Objašnjenje njihove visoke povezanosti leži u činjenici da je vrlo rijedak slučaj osobe koja doživljava isključivo elektroničko nasilje bez ikakvog drugog oblika tradicionalnog nasilja. Waasdorp i Bradshaw (2015) pokazali su da je 23% učenika bilo žrtvom nekog od oblika nasilja i zlostavljanja (elektroničko, odnosno, fizičko i verbalno), od kojih je 50.3% izjavilo da je bilo žrtvom svih četiriju oblika, a samo 4.6% isključivo elektroničkog oblika nasilja. Neki istraživači polaze od stava da je elektroničko nasilje samo indirektan oblik tradicionalnog nasilja u kojemu nasilnik ne uznemirava žrtvu licem u lice, već putem nekog oblika sučelja (ekran računala ili mobitela). Oni ističu sličnosti svjedočenja tradicionalnom nasilju u školi, gdje se ono vrši ispred publike vršnjaka i uznemirujućih online poruka koje su objavljene javno pa ih bilo tko može vidjeti i svjedočiti elektroničkom nasilju (Beran i Li, 2008). Moguća konceptualizacija povezanosti tradicionalnog oblika nasilja i elektroničkog oblika je putem teorije socijalnog ranga. Ona pretpostavlja da u vršnjačkim grupama postoji hijerarhija u kojoj

se dio učenika koristi nasiljem kako bi uspostavili dominaciju nad svojim vršnjacima i tako stekli popularnost, status, moć ili resurse (Espelage i Swearer, 2003). Pokorno ponašanje žrtava suočenih s tradicionalnim nasiljem dodatno potiče nasilnike i uspostavlja njihovu kontrolu nad njima. Posljedično, nasilje može se prelići u online prostor i preuzeti elektronički oblik. Modecki i sur. (2014) pokazali su da postoji veća vjerojatnost da će mladi nasilnici uključeni u tradicionalne oblike nasilja koristiti elektroničko nasilje. Beran i Li (2008) također tvrde da djeca koja su žrtve nasilja u školi mogu pokušati uzvratiti putem elektroničkog nasilja jer se ne mogu fizički suočiti s nasilnicima. Vidljivo je da povezanost elektroničkog i tradicionalnog nasilja proizlazi iz pojave da nasilnici sudjeluju u obama oblicima nasilja te da žrtve tradicionalnog vršnjačkog nasilja u nekim slučajevima koriste elektroničko nasilje za osvetu.

S druge strane, elektroničko nasilje posjeduje obilježja koja ga potencijalno jasno razlikuju od tradicionalnog oblika nasilja. Jedno od njih je i mogućnost nasilnika da ostane potpuno anonimna, a drugo je da se i jedan izolirani slučaj elektroničkog nasilja, osim što traje i ostaje u online prostoru, može iznova ponavljati zbog prirode online okruženja i mogućnosti širenja uvredljivih poruka među korisnicima (Waasdorp i Bradshaw, 2015). Anonimnost te fizička udaljenost žrtve i nasilnika otklanjaju strah od kažnjavanja i odmazde osobe koja se zlostavlja. Sama priroda digitalnog prostora omogućava nasilnicima adekvatnu pripremu zlostavljanja kako bi postigli što veću štetu. Osim toga, kako se nasilje odvija u digitalnom prostoru, njemu može svjedočiti znatno šira publika. Također, prema Kowalski i sur. (2014) komunikaciju putem Interneta obilježava manjak emocionalne reaktivnosti. Kada ljudi komuniciraju licem u lice, pružaju jedni drugima niz verbalnih i neverbalnih znakova o tome kako se osjećaju. Na primjer, spuštene obrve i spuštene krajevi usana signaliziraju osjećaj tuge. Ako je druga osoba točno protumačila ove znakove, vjerojatno će pružiti potporu i utjehu svom sugovorniku. U digitalnom prostoru, komunikacija nema ovaj aspekt emocionalne reaktivnosti, stoga poruke mogu lakše biti protumačene kao uvredljive. Zaborskis i sur. (2018) naglašavaju da se tradicionalno nasilje često manifestira u određenom okruženju i u određeno vrijeme (npr. u školi, za vrijeme velikog odmora), dok se elektroničko nasilje može manifestirati bilo gdje i bilo kada. Očito su se iskustva mladih s nasiljem promijenila pojavom elektroničkog nasilja. Prije je nasilje bilo većinom ograničeno na područje škole, stoga bi završavalo krajem školskog dana, a danas se ono može odvijati od 0 do 24 h. Ta činjenica čini ga potencijalno opasnijim od tradicionalnog nasilja i naglašava potrebu za njihovim razlikovanjem. Nadalje, možemo primijetiti razliku između tradicionalnog i elektroničkog nasilja u tome što je „nagrada“ za sudjelovanje u elektroničkom nasilju odgođena za razliku od one u tradicionalnom obliku (Kowalski i sur., 2014). Nasilnici putem digitalnog medija ne mogu vidjeti izravne efekte svog čina na žrtvu. Odgovor žrtve može biti odgođen ovisno o tome kada žrtva postane svjesna zlostavljanja (pogleda poruku ili vidi internetsku stranicu). Prema Kowalski i sur. (2014) to potencijalno sugerira da postoje različiti motivi u podlozi tradicionalnog i elektroničkog nasilja. U slučaju elektroničkog nasilja motivi bi mogli biti više intrapersonalni, a kod tradicionalnog više interpersonalni. Dakle, kod elektroničkog nasilja moguće je da nasilnici crpe veći užitak u samoj radnji, a kod tradicionalnog nasilja u svjedočanstvu posljedica onoga što čine.

Sljedeći argument Barletta i Coynea (2014) isto tako doprinosi diferenciranju elektroničkog i tradicionalnog nasilja. Oni tvrde da tradicionalno nasilje uključuje i fizički i verbalni aspekt nasilja, dok elektroničko nasilje ne uključuje nikakav fizički kontakt, stoga može uzrokovati jedino psihološku štetu žrtvama. Osim što elektroničko nasilje, naspram tradicionalnog, ne uključuje fizičku komponentu te počinitelji mogu biti potpuno anonimni, postoji još jedna bitna razlika u njihovoj definiciji. Ona leži u tome što nije nužno da postoji raskorak u moći i snazi između žrtve i nasilnika (Barlett

i Helmstetter, 2018). To upućuje na moguću razliku u psihološkim procesima u podlozi tih dviju vrsta nasilja. S tom se tvrdnjom ne bi složili Fernández, Félix i Ruiz (2015) koji kao zajedničke faktore elektroničkog i tradicionalnog nasilja vide namjernost ponašanja, ponavljanje te nesklad u moći i snazi. Anonimnost i veća izloženost javnosti jedina su obilježja elektroničkog nasilja koja oni smatraju da ga čine jedinstvenim. Ovo je dobar primjer nesuglasja koje prožima područje istraživanja elektroničkog vršnjačkog nasilja te otežava njegovu definiciju, a posljedično i određivanje faktora koji su u njegovoj podlozi (Barlett i Helmstetter, 2018). Anonimnost nasilnika, široka dostupnost javnosti te netjelesna priroda elektroničkog nasilja zajedno doprinose izraženijem osjećaju žrtava da nemaju nikakvu kontrolu nad činom nasilja, što može dovesti do osjećaja bespomoćnosti (Sampasa – Kanyinga, Roumeliotis i Xu, 2014). Šteta učinjena elektroničkim nasiljem većinom je socijalna i emocionalna, što ga dodatno razlikuje od tradicionalnog nasilja gdje je ona nerijetko i tjelesna. Garaigortdobil i Martínez – Valderrey (2015) ubrajaju se u srednju skupinu istraživača po pitanju razlikovanja elektroničkog i tradicionalnog nasilja. Oni vjeruju da je elektroničko nasilje samo vrsta tradicionalnog, ali ističu razliku u šteti koju ona mogu proizvesti. Istraživači se ipak mogu složiti oko činjenice da su stope elektroničkog nasilja u porastu te da je ono važan problem svjetskog zdravlja.

Prevalencija tradicionalnog i elektroničkog nasilja i uloge u njima

Nije lako točno procijeniti u kojoj je mjeri prisutno tradicionalno ili elektroničko vršnjačko nasilje. Brojke često variraju, ovisno o definiciji nasilja, metodologiji istraživanja, prikupljenom uzorku i vremenu kada je istraživanje provedeno. Važno je utvrditi što realniju brojku kako bi se osvijestio ovaj problem među roditeljima i mladima te izradili djelotvorniji programi prevencije. Neovisno o zabilježenim brojkama čestine elektroničkog nasilja, sva istraživanja pokazuju da je ono prisutno te da predstavlja gorući problem. Fekkes, Pijpers i Verloove – Vanhorick (2005) na uzorku nizozemskih osnovnoškolaca ustanovili su da je više od 16% djece bilo redovito zlostavljano u školi od strane svojih vršnjaka. Činjenica da više od polovice žrtava nije prijavilo nasilje nadležnim osobama (učiteljima) ističe važnost podizanja svijesti o nasilju i zlostavljanju među mladima. Iz prethodno opisane povezanosti školskog i elektroničkog nasilja možemo pretpostaviti da su brojke slične, ako ne i više u slučaju elektroničkog nasilja. Roditelji rijetko nadziru kako njihova djeca koriste tehnologiju, ili iz neznanja ili zbog manjka interesa, što dovodi do manje vjerojatnosti negativnih posljedica po nasilnika i samim time njihovog češćeg korištenja elektroničkog nasilja (Beran i Li, 2008). Općenito, udio mladih koji sudjeluju u tradicionalnim oblicima vršnjačkog nasilja kreće se između 15% i 35% (Levy i sur., 2012). Istraživanje Sušac, Ajduković i Rimac (2016) na nacionalno reprezentativnom uzorku iz Hrvatske, u kojem je sudjelovalo 3470 djece u dobi od 11, 13 i 16 godina, pokazalo je da 64% djece nije uključeno u vršnjačko nasilje, 15% su žrtve, 6% počinitelji, a 15% i počinitelji i žrtve.

Budući da se radi o novom fenomenu, istraživači primjećuju širenje elektroničkog nasilja među mladima. Unazad nekoliko godina stope elektroničkog nasilja su u porastu. Postotak mladih koji su iskusili elektroničko nasilje varira najčešće između 20% i 50%, no postoje slučajevi kada su zabilježene puno veće stope elektroničkog nasilja, čak do 72% uzorka (Betts, Spenser i Gardner, 2017). Beran i Li (2008) u svom radu uočili da je 58% studenata koji su sudjelovali u njihovom istraživanju bilo žrtvom elektroničkog nasilja. Doduše, radi se o uzorku od 248 studenata što dovodi u pitanje

generalizaciju nalaza ovog, ali i brojnih drugih istraživanja sa sličnom veličinom uzorka. Izraziti stupanj variranja podataka svjedoči o utjecaju različitog poimanja elektroničkog nasilja na procjenu njegove pojavnosti. Modecki i sur. (2014) u svojoj su opširnoj meta-analizi dotadašnjih istraživanja zaključili da je 36% mladih bilo žrtvom elektroničkog nasilja. Pregledom literature možemo primijetiti trend pada pojavnosti tradicionalnih oblika nasilja (Slonje, Smith i Frisén, 2012), dok je prevalencija elektroničkog nasilja u porastu (Modecki i sur., 2014). Razlog toga možemo samo nagađati. Moguće je da su nasilnici jednostavno promijenili medij putem kojeg zlostavljaju svoje žrtve i usmjerili se na digitalni prostor. Isto tako, moguće je da su programi prevencije tradicionalnih oblika nasilja učinkoviti u njegovu sprječavanju, no oni se ne prenose na elektroničko nasilje. Sigurno je da zbog povezanosti tradicionalnog i elektroničkog nasilja postoji sve veći broj osoba koje su žrtve obaju tipova nasilja, stoga se istraživanja trebaju usmjeriti i na žrtve „mješovitog“ nasilja i ne držati se stroge podjele na tradicionalno i elektroničko nasilje.

Većina se starijih istraživanja fokusirala na prevalenciju elektroničkog nasilja među mladima, no nisu uzimala u obzir različite uloge koje djeca zauzimaju pri vršenju nasilja. Važno je razlikovati, u kontekstu psiholoških procesa koji su u pozadini vršnjačkog nasilja, nasilnika i žrtvu te različite tipove žrtava jer su njihova iskustva s nasiljem drugačija. Razlikovanje uloga pri vršenju nasilja bitno je jer intervencije i tretmani trebaju biti specijalizirani i prilagođeni problematici koja je dovela do počinjenja ili trpljenja elektroničkog nasilja. Ovisno o pristupu i dubini istraživanja, znanstvenici različito diferenciraju uloge u elektroničkom nasilju. Beltrán – Catalán i sur. (2018) naglašavaju potrebu da se opišu i prouče različiti oblici i stupnjevi bivanja žrtvom. Važno je razumjeti kako se različite vrste žrtava međusobno razlikuju. Moguće je da određeni faktori povećavaju vjerojatnost da osoba bude isključivo žrtva tradicionalnog nasilja, dok drugi faktori utječu na vjerojatnost da osoba bude žrtva i tradicionalnog i elektroničkog nasilja. Espelage i Swearer (2003) dovele su u pitanje stav da postoji stroga podjela na žrtve i nasilnike. Budući da se pokazalo da će mladi koji su žrtve nasilja vjerojatnije i sami preuzeti ulogu nasilnika, autorice tvrde da u nekim situacijama mladi preuzimaju ulogu žrtve, a u nekima nasilnika, što onemogućava jasnu dihotomiju tih uloga. Izvjesno je da postoji povezanost uloga žrtve i nasilnika te da one mogu biti isprepletene. Prema Patterson, Closson i Patry (2018) možemo razlikovati: žrtve (viktimizirane su i ne vrše nasilje nad drugima), žrtve – nasilnike (viktimizirane su i vrše nasilje nad drugima) te nasilnike (oni koji vrše nasilje nad drugima, a sami nisu žrtve). Žrtve su mete različitih oblika elektroničkog nasilja, dok žrtve-nasilnici i nasilnici iskazuju veću agresiju i trpe ozbiljnije psihološke posljedice. Što se žrtava-nasilnika tiče, oni su skloniji suicidalnosti, psihološkim smetnjama te ilegalnim aktivnostima poput zloupotrebe droge. Čisti su nasilnici proaktivniji i motiviraniji, stoga su skloniji agresivnosti kako bi ostvarili osobnu korist (Patterson, Closson i Patry, 2018). Le, Dunne, Campbell, Gatton, Nguyen i Tran (2017) procjenjuju da između 10% i 30% djece spada u skupinu žrtava, a 3% do 15% spada u skupinu nasilnika. Što se žrtava-nasilnika tiče, oni čine između 10% i 20% populacije mladih. Njihovo istraživanje na vijetnamskom uzorku mladih srednjoškolaca u dobi između 12 i 17 godina pokazalo je već ustanovljenu visoku povezanost tradicionalnog i elektroničkog nasilja što potvrđuje da se elektroničko nasilje rijetko pojavljuje izolirano od drugih oblika nasilja. Uočili su da je 60% učenika bilo uključeno u neku od uloga vezanih uz elektroničko nasilje. Od onih koji su bili uključeni, skoro 75% imalo je nestabilne uloge u nasilju kroz godinu. To znači da su učenici često mijenjali svoju ulogu u tom šestomjesečnom periodu, umjesto da je se konzistentno drže. Taj nalaz dodatno daje na težini tezi da su nasilničke uloge fluidne i promjenjive. Od onih učenika čije su uloge bile stabilne, najveći udio čine oni koji su bili žrtve ili žrtve-zlostavljači. Nasilnici su u većini slučajeva bili stabilno uključeni u svoju ulogu, ali ne intenzivno. Stabilno i intenzivno obnašanje određene

uloge bilo je vrlo rijetko, sukladno nalazima Ryoo, Wang i Swearer (2015) na uzorku iz SAD-a.

Prediktori sudjelovanja u elektroničkom vršnjačkom nasilju

Niz varijabli uključen je u pojavnost elektroničkog nasilja, od različitih obilježja žrtve koja mogu povećati rizik elektroničkog nasilja do okoline koja svojom indiferentnošću ne utječe na njegovo smanjenje. Već je bilo riječi o povezanosti tradicionalnog i elektroničkog nasilja. Bez obzira na brojna istraživanja ovog područja, još uvijek postoji dosta toga što ne znamo. Recimo, ne postaju sve žrtve tradicionalnog nasilja licem u lice ujedno i žrtve elektroničkog nasilja. Malo se zna o faktorima koji na to utječu. Moguće je da žrtve tradicionalnog nasilja koje često koriste društvene mreže i pametne telefone također budu i žrtve elektroničkog nasilja (Beltrán – Catalán i sur., 2018). Prema tome, korištenje tehnologije povećava vjerojatnost da osoba bude izložena elektroničkom nasilju, pogotovo u slučaju osoba koje su već žrtve tradicionalnog oblika nasilja. Hodak Kodžoman, Velki i Cakić (2013) u svom su istraživanju pomoću polustrukturiranog intervjua na populaciji učenika četvrtog razreda osnovne škole zaključile da su djeca već u ranoj dobi izložena elektroničkom nasilju zbog česte uporabe informacijsko – komunikacijske tehnologije, prije svega Facebooka. Beltrán – Catalán i sur. (2018) u svojem su istraživanju ispitali utjecaj emocionalne inteligencije na vjerojatnost da osoba postane žrtvom nasilja. Definirali su je kao sposobnost izražavanja, percipiranja, razumijevanja i kontroliranja emocija. Emocionalna inteligencija uključuje: emocionalnu pažnju koju dajemo svojim emocijama, emocionalnu jasnoću u razumijevanju emocionalnih stanja te mogućnost emocionalnog oporavka, odnosno sposobnost da povećamo ugodne i smanjimo neugodne emocije. Autori navode da se visoka emocionalna inteligencija pokazala povezanom s niskom stopom viktimizacije u nekoliko istraživanja. Točnije, istraživanja su pokazala da žrtve nasilja postižu više rezultate u emocionalnoj pažnji, a niže u emocionalnom oporavku. Dakle, žrtve su sklonije pridavati veću pažnju svojim emocijama uz smanjenu sposobnost da se fokusiraju na ugodne emocije. Slične rezultate autori su dobili i u svojem istraživanju na uzorku španjolskih srednjoškolaca. To nam objašnjava na koji način emocionalna inteligencija može služiti kao zaštitni faktor kako osoba ne bi postala žrtva nasilja. Ako su žrtve responzivnije na vlastite emocije, pogotovo na one neugodne, to može služiti kao dodatan poticaj nasilnicima da nastave sa zlostavljanjem. Drugim riječima, izražavanje neugodnih emocija od strane žrtava dodatno motivira nasilnike da ih zbog toga ismijavaju i provociraju. To se pogotovo odnosi na osobe koje su žrtve obiju vrsta nasilja, s obzirom na to da se nasilje u tom slučaju pokazalo značajno izraženijim (Beltrán – Catalán i sur., 2018). Idući faktor koji predviđa zlostavljanje drugih putem elektroničkog nasilja je položaj osobe kao žrtve elektroničkog nasilja. Pokazalo se, na kanadskom uzorku mladih u dobi između 13 i 15 godina, da postoji veća vjerojatnost da osobe koje su same žrtve elektroničkog nasilja postanu zlostavljači drugih u istom digitalnom prostoru od onih učenika koji nisu bili žrtve elektroničkog nasilja (Beran i Li, 2008). Elektronička forma nasilja omogućava lakše uzvraćanje zlostavljanja, što objašnjava ove nalaze. Žrtve elektroničkog nasilja vjerojatno uzvraćaju istom mjerom kako bi se zaštitile od vlastitih neugodnih emocija, poput srama, ili kako bi zaustavile nasilnika. Osim toga, kako je već opisano, doživljaj nasilja uči djecu da je to opravdan način rješavanja problema i da na taj način mogu steći popularnost među vršnjacima. Iz svega ovoga vidljivo je da dolazi do još veće pojavnosti nasilja među mladima i povećava se fluentnost uloga u nasilničkom ponašanju.

Nisko samopouzdanje predstavlja rizičan faktor postajanja žrtvom elektroničkog i tradicionalnog nasilja, pogotovo u djevojaka. Osim toga, socijalna anksioznost i loša socijalna prilagodba utječu na veću pojavu nasilja. Zanimljivo je da su Fernández, Félix i Ruiz (2015) u svom istraživanju ustanovili da loša socijalna prilagodba predviđa tradicionalno nasilje, ali ne i elektroničko. Objašnjavaju to pretpostavkom da kvaliteta interpersonalnih odnosa ima veći utjecaj u direktnim odnosima s drugima, karakteristici tradicionalnog nasilja. Socijalna prilagodba manje je utjecajna u elektroničkom kontekstu zbog potencijalne anonimnosti i drugačije percepcije socijalnih odnosa. Za razliku od ovih obilježja pojedinca, empatija funkcionira kao zaštitni faktor od elektroničkog nasilja. Osobe koje su pokazale više razine empatije, sposobnosti da dijele emocije s drugima, rjeđe su se upuštale u vršenje elektroničkog nasilja i rjeđe su same bile njegovom žrtvom (Kowalski i sur., 2014).

Rod također igra ulogu u vjerojatnosti pojave elektroničkog nasilja, makar ga nisu sva istraživanja zabilježila kao značajan prediktivni faktor niti je pronađen jednak smjer povezanosti. Zaborskis i sur. (2018) u svom su istraživanju primijetili da su dječaci dvostruko češće žrtve elektroničkog nasilja nego djevojke. Nasuprot tome, Wolke, Lee i Guy (2017) potvrdili su nalaze drugih istraživanja da su djevojke češće žrtve elektroničkog nasilja. Objašnjavaju to činjenicom da djevojke provode više vremena na društvenim mrežama u kontaktu s vršnjacima zbog čega postoji veća mogućnost doživljavanja elektroničkog nasilja. Osim toga, elektroničko je nasilje sličnije odnosnom nasilju (narušavanje odnosa s drugima) nego fizičkom nasilju (direktna konfrontacija) kojem su skloniji dječaci (Wolke, Lee i Guy, 2017). Moguće objašnjenje različitih nalaza leži u nedovoljnom razlikovanju tradicionalnog i elektroničkog nasilja te osoba koje su žrtve obaju tipova nasilja. Ako ne razlikujemo dvostruke žrtve (one koji proživljavaju i tradicionalno vršnjačko i elektroničko nasilje) i isključivo žrtve elektroničkog nasilja, postoji veća vjerojatnost da će rezultati ići u smjeru toga da su dječaci češće žrtve jer će rezultate napuhati činjenica da su dječaci skloniji fizičkom nasilju, koje je tradicionalan oblik nasilja. Kada razlikujemo žrtve elektroničkog nasilja i dvostruke žrtve, rezultati istraživanja uloge roda idu u smjeru toga da su djevojke češće žrtve elektroničkog nasilja jer nisu zamučeni sudjelovanjem ispitanika u tradicionalnim oblicima nasilja. Fernández, Félix i Ruiz (2015) pretpostavljaju da je u digitalnom okruženju rod manje utjecajan zbog udaljenije prirode interpersonalnih odnosa nego u slučaju tradicionalnog nasilja. Ipak, ono što je zabrinjavajuće je da su Kowalski i sur. (2014) u svojoj meta-analizi pronašli da su djevojke podložnije negativnom utjecaju elektroničkog nasilja koji dovodi do česte pojave depresije. S obzirom na sve, potrebno je provesti još istraživanja kako bi se razjasnila uloga roda u elektroničkom nasilju.

Često se u obzir ne uzima socioekonomski status kao prediktor elektroničkog nasilja. U nekim istraživanjima pokazao se značajnim za predikciju veće stope elektroničkog nasilja, s obzirom na to da je SES pozitivno povezan sa stopom tradicionalnog nasilja. Generalno gledajući, mladi nižeg SES - a rjeđe će biti žrtve elektroničkog oblika nasilja jer imaju manji pristup računalima i mobitelima, no razvojem tehnologije njihova se cijena smanjuje, što ih čini pristupačnijima. Nedovoljno je istraživanja na ovu temu, ali možemo predvidjeti povećanu opasnost za one nižeg SES - a koji su češće žrtve tradicionalnog nasilja kada im tehnologija postane široko dostupna. Razlog toga leži u činjenici da je sudjelovanje u tradicionalnom nasilju najbolji prediktor elektroničkog nasilja. Nadalje, dob isto tako može utjecati na pojavu elektroničkog nasilja. Istraživanja su pokazala mješovite rezultate vezane uz ovaj faktor. Neka istraživanja ukazuju na najčešće elektroničko nasilje u dobi između 12 i 15 godina (Vandebosch i Van Cleemput, 2009), no većina njih nije pronašla značajnu razliku u pojavnosti elektroničkog nasilja s obzirom na dob. Moguće objašnjenje veće pojave elektroničkog nasilja u dobi između 12 i 15 godina u usporedbi s drugim periodima života je to da se

radi o razdoblju tranzicije za mlade. Oni najčešće u toj dobi mijenjaju školsku okolinu prelaskom iz osnovne u srednju školu. Uz pritisak koji takva tranzicija donosi, neka djeca mogu težiti uspostavi socijalne dominacije nad drugima u novom okruženju, što dovodi do češćeg okretanja nasilju (Le i sur., 2017). Osim rane adolescencije, period odraslosti u nastajanju (18 – 25 godina) također je osjetljivo razvojno razdoblje podložno negativnom utjecaju elektroničkog nasilja (Patterson, Closson i Patry, 2018). Karakterizira ga stvaranje i traženje identiteta, nesigurnost i osjećaj da je osoba negdje između adolescencije i odraslosti. Taj period važan je za formiranje identiteta, a radi se o osobama koje su posebice sklone korištenju tehnologije. Njihova česta upotreba tehnologije stavlja ovu populaciju pod povećan rizik doživljavanja elektroničkog nasilja.

Nisu isključivo djeca odgovorna za elektroničko nasilje. Barlett i Fennel (2018) proveli su istraživanje koje se fokusiralo na povezanost roditeljskog neznanja o aktivnosti vlastite djece na Internetu i stupnja u kojem ona vrše elektroničko nasilje. Već je bilo spomenuto kako brzi razvoj tehnologije dovodi do međugeneracijske razlike roditelja i djece po pitanju znanja o korištenju različitih oblika tehnologije. Zbog toga su roditelji često u potpunom neznanju oko toga što njihova djeca rade u online prostoru. Neznanje se povećava sukladno povećanju dobi djece jer oni u adolescenciji teže samostalnosti i traže od roditelja veću autonomiju. Upravo je to doba najrizičnije za pojavu elektroničkog nasilja, a njegove posljedice po razvoj djece i njihove slike o sebi su značajne. Tome dodatno doprinosi nevoljkost mladih da obavijeste svoje roditelje o tome da su žrtve elektroničkog nasilja. Istraživanje Sheri Bauman (2010) na uzorku američke djece u dobi između 11 i 14 godina pokazalo je poraznu statistiku prema kojoj je samo 9% učenika spremno svojim roditeljima reći da su žrtve elektroničkog nasilja. Također, Bauman (2010) je pokazala da roditelji nisu voljni posvetiti dovoljno vremena da se upoznaju s ponašanjem djece vezanim uz informacijsko – komunikacijsku tehnologiju i da ga kontroliraju. Tek 44% roditelja na neki način ograničava vrijeme koje njihovo dijete može provesti na računalu, 55% roditelja nikada nije pogledalo kakav sadržaj djeca gledaju na računalu, a 31% roditelja nije nikada razgovaralo sa svojom djecom o opasnostima na Internetu (Bauman, 2010). Istraživanja su povrh toga pokazala da su roditelji skloni precjenjivanju stvarnog broja pravila vezanih uz korištenje računala i Interneta koje postavljaju, naspram percepcije njihove djece. S obzirom na navedeno, nije iznenađujuće da je roditeljsko neznanje o aktivnostima njihove djece vezanima uz informacijsko – komunikacijsku tehnologiju pozitivno povezano s udjelom djece koja vrše elektroničko nasilje (Barlett i Fennel, 2018).

Obitelj može služiti kao zaštitni ili rizični faktor elektroničkog nasilja. Ona je ključan prostor prvotne socijalizacije djece koja usvajaju društvene norme i obrasce ponašanja kako bi bila prilagođena na osobnoj, socijalnoj i školskoj razini (Berk, 2007). Unatoč tome što se nasilje pretežno odvija u školi, većina faktora koji na njega utječu potječu iz obiteljskog okruženja (Le i sur., 2017). Višesmjernu povezanost obitelji i elektroničkog nasilja proučili su Garaigordobil i Machimbarrena (2017) putem varijabli roditeljskog stresa, kompetencije i stila roditeljstva. Roditeljska kompetencija odnosi se na njihov kapacitet da brinu o svojoj djeci, štite ih i educiraju kako bi osigurali njihov zdrav razvoj. Pozitivan odnos s roditeljima temeljen na bliskosti, komunikaciji i uključenosti u živote djece, predstavlja ključan zaštitni faktor od nasilja (Garaigordobil i Machimbarrena, 2017). Također, autoritativno roditeljstvo (toplo i demokratsko) potiče neovisnost djece i služi kao zaštitni faktor od viktimizacije. Postojanje jasnih pravila štiti djecu od mogućnosti da postanu nasilnici, naravno, uz ostale zaštitne faktore. S druge strane, konflikti među roditeljima i nasilje u obitelji čine iznimno rizične faktore za pojavu nasilnog ponašanja kod djece putem usvajanja obrasca takvog ponašanja. Autori navode da žrtve i nasilnici tradicionalnog nasilja imaju roditelje koji doživljavaju veći roditeljski stres, manje su kompetentni te rabe autoritaran stil (disciplina, kontrola

i hladan odnos) ili su previše popustljivi. Žrtve elektroničkog nasilja imaju roditelje također višeg roditeljskog stresa i popustljivijeg roditeljskog stila, dok nasilnici koji koriste elektronički oblik nasilja imaju manje kompetentne roditelje. Prema prijašnjim nalazima, faktori roditeljstva utječu na oba oblika nasilja, no vjerojatno imaju jači utjecaj na tradicionalne oblike vršnjačkog nasilja. Garaigordobil i Machimbarrena (2017) potvrdili su svoja predviđanja o pozitivnoj povezanosti roditeljskog stresa sa svim oblicima nasilja, s negativnom povezanošću roditeljske kompetencije i nasilja te s predviđanjima o rizičnom utjecaju popustljivog i autoritarnog roditeljstva.

Škola isto tako zauzima važnu ulogu u prevenciji elektroničkog nasilja. Budući da djeca provode veći dio dana u školskom okruženju, iznimno je važno kakvu poruku ono šalje učenicima o elektroničkom nasilju. Le i sur. (2017) navode niz faktora koji povezuju školsko okruženje i elektroničko nasilje. Učenici čiji profesori ne ograničavaju korištenje mobitela na satu rizičniji su za sudjelovanje u elektroničkom nasilju. Također, učenici kojima nedostaje socijalna podrška profesora češće su žrtve elektroničkog nasilja. Škola do te mjere utječe na pojavu elektroničkog nasilja da postoji pozitivna korelacija između počinjenja elektroničkog nasilja i percepcije učenika o sposobnosti profesora da spriječi nasilje u školi (Furlong i Maynard, 1995; prema Le i sur., 2017). Većina učenika ne povjerava se profesorima u vezi s elektroničkim nasiljem, što se isto tako odnosi i na roditelje. Moguće je da nemaju dovoljno povjerenja u nastavnike i drugo školsko osoblje ili da ne vjeruju da im oni mogu pomoći. To naglašava važnost vršnjaka, s obzirom na to da oni, ako imaju negativan stav prema nasilju, mogu služiti kao zaštitni faktor tako da osuđuju i ne potiču nasilje (Denny i sur., 2015). Zanimljiv nalaz Nikčević – Milković i Jerković (2016) osim dobi i korištenja interneta kao rizičnih faktora ističe i veličinu te urbano okruženje škole kao prediktore elektroničkog vršnjačkog nasilja. Povezanost urbane sredine i elektroničkog nasilja može se objasniti nalazom autorica da djeca u urbanijim sredinama provode više vremena na Internetu i mobitelu, stoga su posljedično izloženi riziku od elektroničkog nasilja.

Čini se da je sudjelovanje u tradicionalnom nasilju, bilo kao žrtva ili kao nasilnik, najbolji od svih spomenutih prediktora elektroničkog nasilja. Skoro sva istraživanja pronašla su relativno visoku povezanost tih dviju vrsta nasilja i došla do zaključka kako sudjelovanje u tradicionalnom nasilju najbolje predviđa sadašnje ili buduće sudjelovanje u elektroničkom nasilju, pogotovo u usporedbi s ostalim faktorima (Del Rey, Elipe i Ortega-Ruiz, 2012; Álvarez – García, Pérez, González i Pérez, 2015). Broj žrtava elektroničkog nasilja je u porastu, što može imati ozbiljne posljedice na njihovo mentalno zdravlje. Zbog toga, važno je okrenuti se što preciznijoj identifikaciji glavnih rizičnih faktora kako bi prevencija, detekcija i tretman nasilničkog ponašanja bili što djelotvorniji.

Posljedice elektroničkog nasilja na mlade

S obzirom na to da je elektroničko vršnjačko nasilje najčešće među djecom, ono može imati teške i dugoročne posljedice. Elektroničko nasilje može utjecati na mentalno zdravlje, školski uspjeh i socijalnu prilagođenost. Unazad nekoliko godina, SAD su bile pogođene valom učeničkih pucnjava u školi. Postoje različita objašnjenja takvog ekstremnog ponašanja, no još se sa sigurnošću ne zna što ih je izazvalo. Vossekul, Fein, Borum i Modzeleski (2002) ustvrdili su da je 72% učenika koji su pucali na svoje vršnjake bilo žrtvom nasilja u školi. Iz toga se vidi u kojoj mjeri posljedice nasilja, uključujući i onog elektroničkog, mogu biti katastrofalne. Mladi koji su žrtve

tradicionalnog ili elektroničkog nasilja razvijaju različite psihološke probleme, što je utvrđeno u brojnim istraživanjima. Među ostalima, to su anksioznost, frustracija, usamljenost, depresija, impulzivnost, naučena bespomoćnost i nesigurnost (Beran i Li, 2008). Unatoč tome što se elektroničko nasilje uglavnom odvija izvan školskog prostora, jedna trećina mladih izjavljuje da ono utječe na njihov školski uspjeh. Vjerojatnije je da će žrtve tradicionalnog i elektroničkog nasilja izbjegavati školu i ostale vršnjake, što rezultira izostajanjem iz škole, lošijom koncentracijom i padom školskog uspjeha (Betts, Spenser i Gardner, 2017). Teoretsko objašnjene leži u mogućem preljevu stresora koji se događaju u jednom okruženju (npr. društvene mreže) na neko drugo okruženje (npr. škola). Postoje empirijski dokazi ovoga u tome da se žrtve elektroničkog nasilja često boje odlaziti u školu. Prema Betts, Spenser i Gardner (2017) tri su moguća mehanizma putem kojih elektroničko nasilje utječe na percepciju škole. To su: samopouzdanje, povjerenje i odobravanje vršnjaka. Oni su temelj socijalnih interakcija. Visoko samopouzdanje služi kao zaštitni faktor od elektroničkog nasilja te predviđa dobru prilagođenost školi. To je u skladu s Wolke, Lee i Guy (2017) koji su u svojem istraživanju ustanovili da su sve žrtve elektroničkog nasilja imale niže samopouzdanje i češće probleme u ponašanju. Mogućnost da vjerujemo drugima ključna je pri stvaranju socijalnih odnosa i njihovom održavanju, a samim time postaje važna i za uspjeh u školi. Moguće je da iskustvo elektroničkog nasilja utječe na kognitivne sheme mladih na način da manje vjeruju drugima, što se negativno odražava na njihovu prilagođenost u školi (Betts, Spenser i Gardner, 2017). Nadalje, nije potrebno naglašavati utjecaj percepcije odobravanja od strane drugih na psihosocijalnu adaptaciju pojedinca koja direktno utječe na školski uspjeh. Jackson i Cohen (2012) ustanovili su da djeca koja su žrtve elektroničkog nasilja vjerojatnije imaju manju razinu optimizma, manje prijateljstava i manji stupanj socijalnog prihvaćanja od onih koji nisu žrtve. Finkelhor, Mitchell i Wolak (2000) izvještavaju da se 30% mladih u dobi od 10 do 17 godina osjećalo iznimno uzrujano zbog elektroničkog nasilja, a 24% ih je bilo uplašeno. Budući da se radi o izvještaju starom skoro 20 godina, brojke danas mogu biti samo veće. Longitudinalna istraživanja adolescenata pokazala su da vršenje elektroničkog nasilja pozitivno korelira s problematičnim ponašanjem u obliku krađe, tučnjave, ovisnosti te vandalizma (Lester, Cross, i Shaw, 2012; prema Barlett i Fennel, 2018). Dugotrajne učinke potvrđuje istraživanje Hemphill, Kotevski i Heerde (2015) koje ističe da bivanje žrtvom elektroničkog nasilja predviđa depresivne simptome i samoozljeđivanje dvije godine nakon njegovog događanja, čak i nakon kontroliranja tradicionalnog nasilja.

Najtežim ishodom elektroničkog nasilja može se smatrati povećana sklonost samoubojstvu kao posljedica depresivnosti. Zaborskis i sur. (2018) naglašavaju da su žrtve elektroničkog nasilja pod većim rizikom od suicidalnih misli, planova i pokušaja suicida. Problem samoubojstva u kontekstu elektroničkog nasilja dodatno je naglašen kada uzmemo u obzir da je to glavni uzrok smrti među mladima te da adolescencija sama po sebi predstavlja najrizičnije razdoblje za suicidalne misli i pokušaje. Stoga, elektroničkom nasilju treba posvetiti posebnu pažnju kako bi se prepoznali znakovi suicidalnosti. Psihološki mehanizmi u podlozi povezanosti zlostavljanja, nasilja i suicidalnosti nisu sasvim razjašnjeni niti poznati. Sampasa-Kanyinga i sur. (2014) navode socio-psihološku teoriju pritiska (Agnew, 1992; prema Sampasa-Kanyinga i sur., 2014), koja objašnjava devijantno ponašanje, kako bi objasnili ovu povezanost. Prema toj teoriji napeti socijalni odnosi te događaji koji uzrokuju pritisak tjeraju pojedinca da čini devijantna djela. Tradicionalno i elektroničko nasilje potencijalni su izvori tog pritiska, što kod žrtve izaziva osjećaje ljutnje, frustracije, tuge i depresije, a samim time ih stavlja pod rizik suicidalnih misli, planova i pokušaja. Također, Sampasa-Kanyinga i sur. (2014) ustanovili su recipročnu povezanost depresije i elektroničkog nasilja. Elektroničko nasilje može uzrokovati depresiju, ali i depresivni simptomi mogu povećati

rizik od toga da osoba bude žrtva takvog nasilja. Ipak, put od bivanja žrtvom nasilja do depresije jači je nego obrnuto. Isto tako, depresiju možemo prepoznati i shvatiti kao alarm za potencijalan čin samoubojstva. Iz svega navedenog vidljivo je kako elektroničko nasilje može negativno utjecati na živote mladih, pogotovo ako se radi o zajedničkom utjecaju više negativnih faktora. Neke su skupine podložnije negativnom utjecaju elektroničkog nasilja od drugih, stoga je potrebno prilagoditi programe intervencije kako bi se spriječili negativni ishodi. Važno je izraditi što efikasnije mjere prevencije elektroničkog nasilja te intervencije za sve žrtve uzevši u obzir različite rizične faktore te potencijalne negativne posljedice.

Programi intervencije i prevencije elektroničkog nasilja

S obzirom na složenost i dalekosežnost problema elektroničkog nasilja, intervencije i prevencije se trebaju fokusirati na različite faktore u isto vrijeme. Prije svega, ne bi se trebale isključivo odnositi na elektroničko nasilje, nego bi trebale provjeriti jesu li osobe ujedno i žrtve tradicionalnog nasilja jer one trpe najteže posljedice. Ovdje je uloga učitelja i roditelja posebice važna u sprječavanju i prepoznavanju tradicionalnog i elektroničkog nasilja. Također, kako se veći dio nasilja odvija pred nekim oblikom publike vršnjaka, njihova uloga u održavanju ili sprječavanju nasilja mora se ozbiljno uzeti u obzir prilikom izrade programa prevencije ili intervencije (Beran i Li, 2008). Većina istraživača predlaže holistički pristup ovoj problematici koji uključuje zajedničke napore školskih službenika, roditelja i šireg društva. Također, veliki dio istraživanja zaključuje kako je potrebno primarno se koncentrirati na tradicionalno nasilje s obzirom na to da je ono glavni prediktor elektroničkog nasilja. Navedeni prediktivni faktori i posljedice trebaju zajedno u cjelini služiti kao smjernice prepoznavanja elektroničkog nasilja. Djeca su često tehnološki bolje obrazovana od svojih roditelja, stoga se predlaže bolja edukacija roditelja po tom pitanju. Treba djelovati kako bi se upoznalo roditelje s mogućim opasnostima korištenja tehnologije, što bi zasigurno povećalo njihov interes o ovoj temi. Bolja upućenost roditelja u informacijsko – komunikacijske tehnologije može doprinijeti boljem razumijevanju opasnosti kojima se djeca izlažu kada se njima koriste te na taj način djelovati preventivno. Roditelji bi zasigurno uložili više napora da prate aktivnost svoje djece u online prostoru te bi nametnuli jasnija pravila. Osim toga, kada se radi o slučaju vršenja elektroničkog nasilja, bolje razumijevanje tematike olakšava intervenciju kako bi se umanjile štetne posljedice takvog ponašanja. Nadalje, potrebno je upoznati se sa svim posebnostima elektroničkog nasilja. Moguće je usmjeriti intervencije na obiteljsko okruženje kako bi se smanjio roditeljski stres, povećala kompetentnost i educiralo ih se o optimalnom stilu roditeljstva (Garaigordobil i Machimbarrena, 2017). Ovdje se može usredotočiti na poboljšanje komunikacije o ovoj tematici unutar obitelji. S druge strane, Ortega-Ruiz i Núñez (2012) zalažu se da se programi intervencije fokusiraju na školsko okruženje zbog njegove važnosti za izgradnju interpersonalnih odnosa. U svakom slučaju, programi prevencije i intervencije ne smiju se fokusirati samo na jedan tip interpersonalnih odnosa, nego trebaju zahvatiti sve, od obitelji do vršnjaka. Što se suicidalnosti tiče, nužno je provesti edukaciju učitelja i roditelja da na vrijeme prepoznaju simptome i promjene povezane uz depresiju i samoubojstvo. Uz to, Sampasa – Kanyinga i sur. (2014) predlažu da se potiče mlade na traženje podrške vršnjaka, obitelji i profesora kada doživljavaju bilo koji oblik nasilja. Programi prevencije i intervencije moraju biti orijentirani ka promjeni stavova mladih o nasilju kako bi se njegova pojavnost što više smanjila. Palladino, Nocentini i Menesini (2012)

napominju da modeli prevencije mogu biti učinkoviti u borbi protiv nasilja, poglavito uz metode discipliniranja, uspostave jasnih pravila u školi, podizanja svijesti te edukaciju roditelja. Mlade treba naučiti strategijama nošenja s elektroničkim nasiljem. Najčešće je to izbjegavanje izlaganja takvom sadržaju, razgovor s prijateljima ili traženje pomoći. Palladino, Nocentini i Menesini (2012) razvile su program prevencije pod imenom „Noncadiamointrappola!“, što u prijevodu znači „Nemojmo upasti u zamku!“, a on se pokazao uspješnim u eksperimentalnim uvjetima. Program je usmjeren na edukaciju svih aktera školskog sustava kako bi se potaknulo pozitivno ponašanje u digitalnom prostoru i osnažili zaštitni faktori poput socijalne podrške žrtvama. One su se fokusirale na promatrače nasilja koji često imaju negativan stav prema nasilju, ali ga se boje pokazati („tiha opozicija“). Budući da mladi uče jedni od drugih, pogotovo ako se radi o osobama koje imaju utjecaja u grupi, ovakav tip modela koji izražava svoj negativan stav prema nasilju može biti uspješan u programima intervencije.

Elektroničko nasilje sadrži i pravni element koji se često u istraživačkom kontekstu zanemaruje. Budući da se radi o relativno novoj pojavi, zakonodavstva su često loše pripremljena za nošenje s ovom problematikom. Poanta zakona je u prevenciji i odvraćanju od djela koja se percipiraju kao ilegalna. Paul, Smith i Blumberg (2012) istražili su pravni aspekt elektroničkog nasilja. Ustanovili su da postoji značajna razlika između onoga što mladi znaju o pravnim posljedicama elektroničkog nasilja i stvarnosti. Vandebosch, Beirens, D’Haese, Wegge i Pabian (2012) također su u svom radu prepoznali potencijalnu ulogu policije u rješavanju elektroničkog nasilja. Tvrdi da tu policija može imati trojaku ulogu. Ona može pomoći u prevenciji edukacijom, detekcijom te rješavanjem postojećih slučajeva elektroničkog nasilja. Većina počinitelja spada u dobnu skupinu maloljetnika, što ih djelomično oslobađa odgovornosti. Zbog njihove dobi sudske mjere trebale bi obuhvaćati rad za javno dobro i isprike žrtvama. Takav rad trebao bi biti fokusiran na širenje svijesti o elektroničkom nasilju. Ovdje postoji i velik problem glede uključenosti policije. Kao prvo, djelotvornije je konstruktivno riješiti problem, a ne samo izreći kaznu. Drugo, nije lako utvrditi kada se radi o kažnjivom djelu, osim u slučaju teških posljedica, a kada o šali, s obzirom na to da je pitanje elektroničkog nasilja često vrlo loše zakonski definirano. Vandebosch i sur. (2012) zaključuju da je, osim u teškim slučajevima elektroničkog nasilja, bolje da se problem rješava miranjem nego policijskom intervencijom. Garaigortdobil i Martínez-Valderrey (2015) u svojem su se istraživanju osvrnuli na neke programe prevencije te ispitali učinak vlastitog programa. Zaključak njihovog istraživanja je da kada analiziramo većinu programa intervencije i prevencije, najvažnije je implementirati ih što ranije kako bi se potaknuli socijalno – emocionalni razvoj i koegzistencija žrtve i nasilnika te spriječila eskalacija sukoba sprječavanjem i smanjivanjem stope vršnjačkog nasilja. Najbolji je način promoviranje ovakve harmonične koegzistencije. Njihov zaključak čini se suviše idealističan i ne uzima u obzir složenost ove tematike. Kao dobar dodatak njihovom zaključku ističe se tvrdnja Carta i sur. (2015; prema Le i sur., 2017) da programi prevencije elektroničkog nasilja trebaju biti ključan dio šireg programa promocije mentalnog zdravlja u školama i ne trebaju se uvoditi samostalno i neovisno o njima.

Zaključak

Elektroničko nasilje fenomen je koji se relativno nedavno pojavio usporedo s masovnom uporabom informacijsko – komunikacijske tehnologije među mladima. Razmjer posljedica elektroničkog nasilja po mentalno zdravlje i razvoj mladih tek trebamo ustanoviti. Manjak svijesti među mladima o ovom problemu i manjak iskustva u nošenju s njim zasigurno povećavaju rizik od njegove pojave i nastanka težih posljedica.

Rasvjetljavanje psiholoških mehanizama uključenih u elektroničko nasilje predstavlja važan korak u stvaranju modela prevencije tog štetnog ponašanja. Istraživači, roditelji, profesori i mladi trebaju bolje razumjeti elektroničko nasilje kako bi osigurali sigurno korištenje informacijsko – komunikacijske tehnologije. Društvo treba shvatiti ovaj problem i uhvatiti se s njim u koštac. Online prostor predstavlja novi medij putem kojeg tradicionalni nasilnici mogu uznemiravati druge, stoga svaki oblik intervencije treba biti primarno fokusiran na rješavanje tradicionalnog nasilja s obzirom na to da je ono primarni uzrok elektroničkog. Brze promjene u razvoju informacijsko – komunikacijske tehnologije koje mijenjaju svijet i odnose među ljudima tjeraju istraživače da svoje napore usklade s brzinom tih promjena kako bi što bolje objasnili i razumjeli pojave poput elektroničkog nasilja i spriječili njihove negativne posljedice na društvo.

Literatura

- Álvarez-García, D., Pérez, J. C. N., González, A. D. i Pérez, C. R. (2015). Risk factors associated with cybervictimization in adolescence. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 15(3), 226–235.
- Aronson, E., Wilson, T. D. i Akert, R. M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.
- Barlett, C. i Coyne, S. M. (2014). A meta analysis of sex differences in cyber bullying behavior: The moderating role of age. *Aggressive Behavior*, 40(5), 474–488.
- Barlett, C. P. i Fennel, M. (2018). Examining the relation between parental ignorance and youths' cyberbullying perpetration. *Psychology of Popular Media Culture*, 7(4), 547–560.
- Barlett, C. P. i Helmstetter, K. M. (2018). Longitudinal relations between early online disinhibition and anonymity perceptions on later cyberbullying perpetration: A theoretical test on youth. *Psychology of Popular Media Culture*, 7(4), 561–571.
- Bauman, S. (2010). Cyberbullying in a rural intermediate school: An exploratory study. *The Journal of Early Adolescence*, 30(6), 803–833.
- Beltrán-Catalán, M., Zych, I. i Ortega-Ruiz, R. (2015). The role of emotions and perceived support in the process of overcoming the effects of bullying: A retrospective study. *Ansiedad y Estrés*, 21, 219–232.
- Beltrán-Catalán, M., Zych, I., Ortega-Ruiz, R. i Llorent, V. J. (2018). Victimization through bullying and cyberbullying: Emotional intelligence, severity of victimisation and technology use in different types of victims. *Psicothema*, 30(2), 183–188.
- Beran, T. i Li, Q. (2008). The relationship between cyberbullying and school bullying. *The Journal of Student Wellbeing*, 1(2), 16–33.
- Berk, L. (2007). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Betts, L. R., Spenser, K. A. i Gardner, S. E. (2017). Adolescents' involvement in cyber bullying and perceptions of school: The importance of perceived peer acceptance for female adolescents. *Sex Roles: A Journal of Research*, 77(7–8), 471–481.
- Buljan Flander, G., Dugić, S. i Handabaka, I. (2015). Odnos elektroničkog nasilja, samopoštovanja i roditeljskih čimbenika kod adolescenata. *Klinička psihologija*, 8 (2), 167–180.
- Del Rey, R., Elipe, P. i Ortega-Ruiz, R. (2012). Bullying and cyberbullying: Overlapping and predictive value of the co-occurrence. *Psicothema*, 24(4), 608–613.
- Denny, S., Peterson, E. R., Stuart, J., Utter, J., Bullen, P., Fleming, T., Milfont, T. i sur. (2015). Bystander intervention, bullying, and victimization: A multilevel analysis of New Zealand high schools. *Journal of School Violence*, 14(3), 245–272.
- Espelage, D. L. i Swearer, S. M. (2003). Research on School Bullying and Victimization: What Have We Learned and Where Do We Go From Here? *School Psychology Review*, 32(3), 365–383.
- Eurostat. (2018). Internet use by individuals. Preuzeto s <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/product?code=tin00028> (15.12.2018.)
- Fekkes, M., Pijpers, F. I. M. i Verloove-Vanhorick, S. P. (2005). Bullying: Who does what, when and where?

- Involvement of children, teachers and parents in bullying behavior. *Health Education Research*, 20(1), 81–91.
- Fernández, C. M. G., Félix, E. M. R. i Ruiz, R. O. (2015). Explicative factors of face-to-face harassment and cyberbullying in a sample of primary students. *Psicothema*, 27(4), 347–353.
- Finkelhor D, Mitchell K. i Wolak J. (2000). *Online victimization: A report on the nation's youth*. National Center for Missing & Exploited Children.
- Garaigordobil, M. i Machimbarrena, J. M. (2017). Stress, competence, and parental educational styles in victims and aggressors of bullying and cyberbullying. *Psicothema*, 29(3), 335–340.
- Garaigordobil, M. i Martínez-Valderrey, V. (2015). Effects of Cyberprogram 2.0 on “face-to-face” bullying, cyberbullying, and empathy. *Psicothema*, 27(1), 45–51.
- Hemphill, S. A., Kotevski, A. i Heerde, J. A. (2015). Longitudinal associations between cyber-bullying perpetration and victimization and problem behavior and mental health problems in young Australians. *International Journal of Public Health*, 60(2), 227–237.
- Hodak Kodžoman, I., Velki, T. i Cakić, L. (2013). Izloženost djece starije školske dobi elektroničkom nasilju. *Život i škola, LIX* (30), 110–127.
- Jackson, C. L. i Cohen, R. (2012). Childhood victimization: Modeling the relation between classroom victimization, cyber victimization, and psychosocial functioning. *Psychology of Popular Media Culture*, 1(4), 254–269.
- Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N. i Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin*, 140(4), 1073–1137.
- Le, H. T. H., Dunne, M. P., Campbell, M. A., Gatton, M. L., Nguyen, H. T. i Tran, N. T. (2017). Temporal patterns and predictors of bullying roles among adolescents in Vietnam: A school-based cohort study. *Psychology, Health & Medicine*, 22(Suppl 1), 107–121.
- Levy N, Cortesi S, Crowley E, Beaton M, Casey J i sur. (2012). *Bullying in a Networked Era: A Literature Review*. Harvard University: Berkman Center Research Publication.
- Modecki, K. L., Minchin, J., Harbaugh, A. G., Guerra, N. G. i Runions, K. C. (2014). Bullying prevalence across contexts: A meta-analysis measuring cyber and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health*, 55(5), 602–611.
- Nikčević-Milković, A. i Jerković, A. (2016). Učestalost i oblici elektroničkog zlostavljanja učenika viših razreda osnovnoškolske dobi u tri različite školske sredine. *Školski vjesnik*, 65 (1), 75–93.
- Ortega-Ruiz, R. i Núñez, J. C. (2012). Bullying and cyberbullying: Research and intervention at school and social contexts. *Psicothema*, 24(4), 603–607.
- Palladino, B. E., Nocentini, A. i Menesini, E. (2012). Online and offline peer led models against bullying and cyberbullying. *Psicothema*, 24(4), 634–639.
- Patterson, V. C., Closson, L. M. i Patry, M. W. (2018). Legislation awareness, cyberbullying behaviours, and cyber-roles in emerging adults. *Canadian Journal of Behavioural Science / Revue Canadienne Des Sciences Du Comportement*.
- Paul, S., Smith, P. K. i Blumberg, H. H. (2012). Investigating legal aspects of cyberbullying. *Psicothema*, 24(4), 640–645.
- Ryoo, J. H., Wang, C. i Swearer, S. M. (2015). Examination of the change in latent statuses in bullying behaviors across time. *School Psychology Quarterly*, 30(1), 105–122.
- Sampasa-Kanyinga, H., Roumeliotis, P. i Xu, H. (2014). Associations between cyberbullying and school bullying victimization and suicidal ideation, plans and attempts among Canadian schoolchildren. *PLoS ONE*, 9(7).
- Slonje, R., Smith, P. K. i Frisé, A. (2012). Processes of cyberbullying, and feelings of remorse by bullies: A pilot study. *European Journal of Developmental Psychology*, 9(2), 244–259.
- Sušac, N., Ajduković, M. i Rimac, I. (2016). Učestalost vršnjačkog nasilja s obzirom na obilježja adolescenata i doživljeno nasilje u obitelji. *Psihologijske teme*, 25 (2), 197–221.
- Vandebosch, H., Beirens, L., D’Haese, W., Wegge, D. i Pabian, S. (2012). Police actions with regard to cyberbullying: The Belgian case. *Psicothema*, 24(4), 646–652.
- Vandebosch, H. i Van Cleemput, K. (2009). Cyberbullying among youngsters: Profiles of bullies and victims. *New Media & Society*, 11(8), 1349–1371.

Vossekuil B, Fein RAM, Borum R i Modzeleski W. (2002). *The final report and findings of the Safe School Initiative: Implications for the prevention of school attacks in the United States*. U.S. Secret Service and U.S. Department of Education, Washington, DC.

Waasdorp, T. E. i Bradshaw, C. P. (2015). The overlap between cyberbullying and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health, 56*(5), 483–488.

Wolke, D., Lee, K. i Guy, A. (2017). Cyberbullying: A storm in a teacup? *European Child & Adolescent Psychiatry, 26*(8), 899–908.

Zaborskis, A., Ilionsky, G., Tesler, R. i Heinz, A. (2018). The association between cyberbullying, school bullying, and suicidality among adolescents: Findings from the cross-national study HBSC in Israel, Lithuania, and Luxembourg. *Crisis: The Journal of Crisis Intervention and Suicide Prevention*.